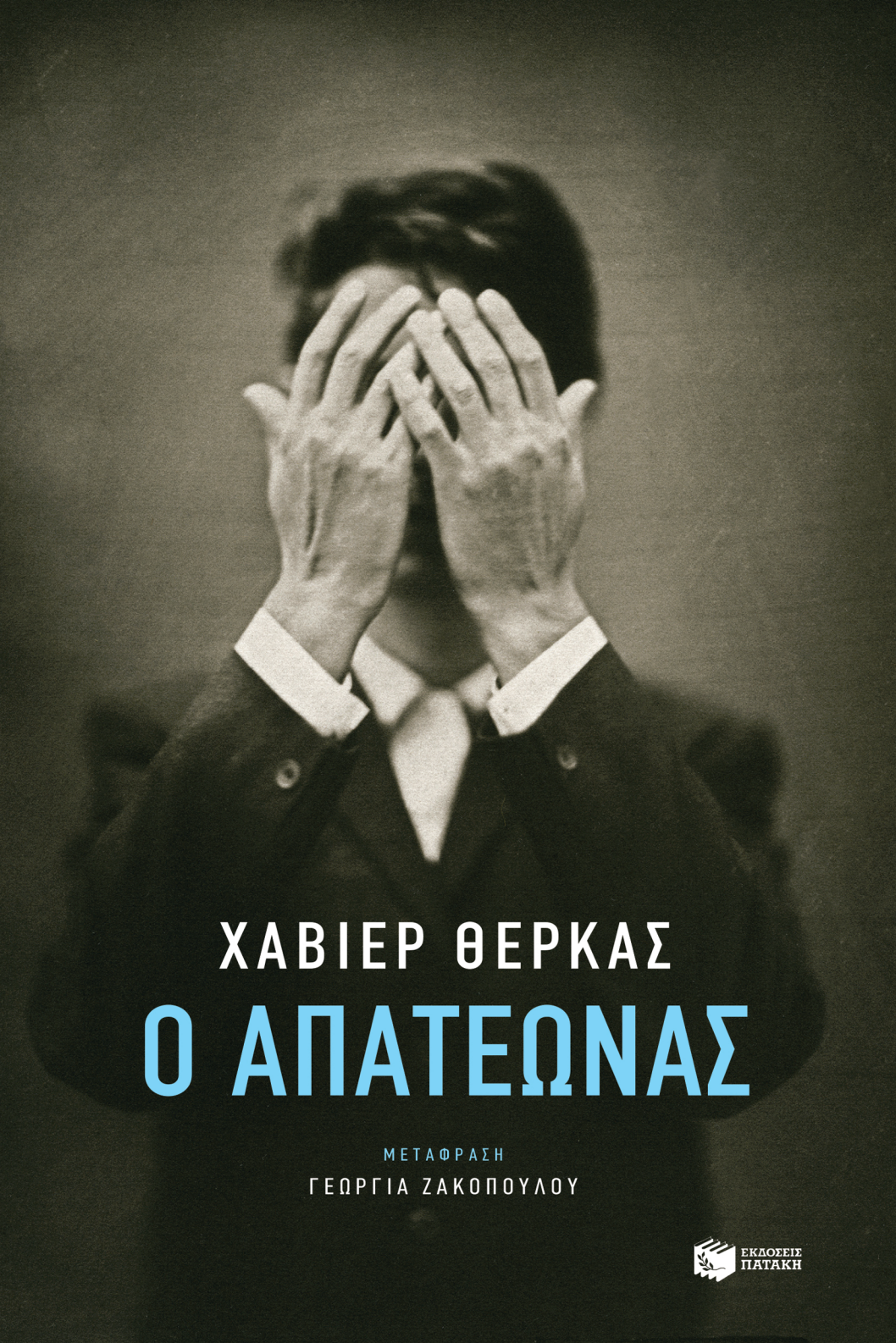

ΧΑΒΙΕΡ ΘΕΡΚΑΣ

Ο ΑΠΑΤΕΩΝΑΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΓΕΩΡΓΙΑ ΖΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΤΑΚΗ

Ο ΑΠΑΤΕΩΝΑΣ

ΧΑΒΙΕΡ ΘΕΡΚΑΣ

Ο απατεώνας

Μετάφραση από τα ισπανικά
ΓΕΩΡΓΙΑ ΖΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΤΑΚΗ

Σ Υ Γ Χ Ρ Ο Ν Η Ξ Ε Ν Η Λ Ο Γ Ο Τ Ε Χ Ν Ι Α

«Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου».

Εκδόσεις Πατάκη – Ξένη λογοτεχνία
Σύγχρονη ξένη λογοτεχνία – 418
Χαβιέρ Θέρκας, *Ο απατεώνας*
Τίτλος πρωτοτύπου: *El impostor*
Μετάφραση: Γεωργία Ζακοπούλου
Υπεύθυνος έκδοσης: Κώστας Γιαννόπουλος
Επιμέλεια-Διόρθωση: Ελένη Μαρτζούκου
Σελιδοποίηση: Χριστίνα Κωνσταντινίδου
Φιλμ-Μοντάζ: Κέντρο Γρήγορης Εκτύπωσης
Copyright© Javier Cercas, 2014
Copyright© για την ελληνική γλώσσα, Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη), 2016
Πρώτη έκδοση στην ισπανική γλώσσα από τις εκδόσεις Debolsillo, Βαρκελόνη, 2016
Πρώτη έκδοση στην ελληνική γλώσσα από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Μάιος 2018
ΚΕΤ Α747 ΚΕΠ 373/18
ISBN 978-960-16-7578-7

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΤΑΚΗ

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΡΪΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ Β΄ ΚΤΕΟ), 570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ,
ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: http://www.patakis.gr • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Για τον Ραούλ Θέρκας και τη Μερθέ Μας

Si se non nouerit.

Αν τον εαυτό του δε γνωρίσει.

ΟΒΙΔΙΟΥ *Μεταμορφώσεις*, Βιβλίο ΙΙΙ, 348

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ
Η ΦΛΟΥΔΑ ΤΟΥ ΚΡΕΜΜΥΔΙΟΥ
[13]

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ
Ο ΜΥΘΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΟΣ ΤΟΥ ΕΑΥΤΟΥ ΤΟΥ
[197]

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ
Η ΠΤΗΣΗ ΤΟΥ ΙΚΑΡΟΥ
[333]

ΕΠΙΛΟΓΟΣ
ΤΟ ΤΥΦΛΟ ΣΗΜΕΙΟ
[501]

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ
[563]

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΡΙΑΣ: Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον κύριο Ευζέμπι Αγιένσα Πρατ, καθηγητή ελληνικής φιλολογίας, πρόεδρο του Ισπανο-ελληνικού Μορφωτικού Συνδέσμου και αντεπιστέλλον μέλος της Ακαδημίας Αθηνών, για την πολύτιμη βοήθειά του στην απόδοση και μεταγραφή ονομάτων και τοπωνυμίων από τα καταλανικά στα ελληνικά.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΦΛΟΥΔΑ ΤΟΥ ΚΡΕΜΜΥΔΙΟΥ

1

Το βιβλιο αυτο δεν ήθελα να το γράψω. Δεν ήξερα ακριβώς γιατί δεν ήθελα να το γράψω, ή μάλλον ήξερα αλλά δεν ήθελα να το παραδεχτώ, ή δεν τολμούσα να το παραδεχτώ· ή δεν τολμούσα να το παραδεχτώ πλήρως. Το γεγονός είναι ότι επί επτά χρόνια και βάλε αρνούμουν να το γράψω. Στο μεταξύ έγραψα δύο άλλα βιβλία, ωστόσο το βιβλίο αυτό δεν το λησμόνησα ποτέ· απεναντίας, με τον τρόπο μου, ενόσω έγραφα τα δύο εκείνα βιβλία, έγραφα επίσης και τούτο. Ή μπορεί το βιβλίο αυτό να έγραφε, με τον δικό του τρόπο, εμένα.

Τις πρώτες παραγράφους ενός βιβλίου τις γράφω πάντα τελευταίες. Το βιβλίο αυτό έχει πια τελειώσει. Ετούτη είναι η τελευταία παράγραφος που γράφω. Κι αφού είναι η τελευταία, ξέρω πια γιατί δεν ήθελα να το γράψω. Δεν ήθελα να το γράψω επειδή φοβόμουν. Το ήξερα από την αρχή αλλά δεν ήθελα να το παραδεχτώ, ή δεν τολμούσα να το παραδεχτώ· ή δεν τολμούσα να το παραδεχτώ πλήρως. Τώρα μόνο πια ξέρω ότι ο φόβος μου ήταν δικαιολογημένος.

Γνώρισα τον Ενρίκ Μάρκο τον Ιούνιο του 2009, τέσσερα χρόνια αφότου είχε γίνει πια ο μέγας απατεώνας, ο τρισκατάρατος. Πολλοί ίσως να θυμούνται ακόμη την ιστορία του. Ο Μάρκο ήταν ένας ογδοντάχρονος Βαρκελονέζος που επί

τρεις σχεδόν δεκαετίες παρίστανε τον εκτοπισθέντα στη Γερμανία του Χίτλερ και τον επιζήσαντα των ναζιστικών στρατοπέδων, που επί τρία χρόνια ήταν πρόεδρος της Amical de Mauthausen, της μεγάλης ισπανικής ένωσης επιζώντων, είχε δώσει εκατοντάδες διαλέξεις, είχε παραχωρήσει δεκάδες συνεντεύξεις, είχε λάβει σημαντικές επίσημες διακρίσεις και είχε μιλήσει στο ισπανικό κοινοβούλιο εκπροσωπώντας όλους τους υποτιθέμενους συντρόφους του στη φρίκη, ώσπου στις αρχές Μαΐου του 2005 αποκαλύφθηκε ότι ουδέποτε είχε εκτοπιστεί και ότι δεν είχε φυλακιστεί ποτέ σε κανένα ναζιστικό στρατόπεδο. Την ανακάλυψη έκανε ένας αφανής ιστορικός ονόματι Μπενίτο Μπερμέχο, ακριβώς πριν από τον εορτασμό στο παλιό στρατόπεδο του Μαουτχάουζεν της εξηκοστής επετείου της απελευθέρωσης των ναζιστικών στρατοπέδων, μια τελετή στην οποία θα παρίστατο για πρώτη φορά ένας Ισπανός πρωθυπουργός και όπου ο Μάρκο επρόκειτο να παίξει σημαντικό ρόλο, από τον οποίο την τελευταία στιγμή τον υποχρέωσε να παραιτηθεί η αποκάλυψη της απάτης του.

Όταν γνώρισα τον Μάρκο, μόλις είχα τελειώσει την *Ανατομία μιας στιγμής*, το δέκατο βιβλίο μου, αλλά δεν ήμουν στην καλύτερη στιγμή μου. Ούτε εγώ ο ίδιος δεν μπορούσα να καταλάβω γιατί. Η οικογένειά μου φαινόταν ευτυχισμένη και το βιβλίο είχε μεγάλη επιτυχία· η αλήθεια είναι ότι είχε πεθάνει ο πατέρας μου, αλλά είχε πεθάνει σχεδόν πριν από έναν χρόνο, διάστημα αρκετό για να έχω ξεπεράσει τον θάνατό του. Το θέμα είναι ότι, δεν ξέρω πώς, αλλά μια μέρα κατέληξα στο συμπέρασμα ότι αιτία της θλίψης μου ήταν το νεοεκδοθέν βιβλίο μου· όχι επειδή με είχε εξαντλήσει σωματικά και πνευματικά (ή όχι μόνο γι' αυτό), αλλά επίσης (ή μάλλον κυρίως) επειδή ήταν ένα περίεργο βιβλίο, ένα παράξενο μη μυθοπλαστικό μυθιστόρημα, μια ιστορία αυ-

στηρά πραγματική, που στερούνταν την ελαφράδα κάθε επινόησης ή φαντασίας. Πίστευα ότι αυτό με σκότωνε. Όλη την ώρα επαναλάμβανα από μέσα μου, σαν σύνθημα: «Η πραγματικότητα σκοτώνει, η μυθοπλασία σώζει». Εν τω μεταξύ καταπολεμούσα με μεγάλη δυσκολία το άγχος και τις κρίσεις πανικού, έπεφτα στο κρεβάτι κλαίγοντας, ξυπνούσα κλαίγοντας και περνούσα τη μέρα μου προσπαθώντας να κρυφτώ από τον κόσμο για να μπορώ να κλαίω.

Αποφάσισα ότι η λύση θα ήταν να γράψω ένα άλλο βιβλίο. Αν και οι ιδέες δε μου έλειπαν, το πρόβλημα ήταν ότι οι περισσότερες ήταν για μη μυθοπλαστικά αφηγήματα. Είχα όμως και ιδέες για μυθοπλασίες, κυρίως τρεις: Η πρώτη ήταν για ένα μυθιστόρημα με θέμα έναν καθηγητή μεταφυσικής στο Ποντιφικό Πανεπιστήμιο της Κομίγιας, που θα ερωτευόταν σαν κουτορνίθι μια πορνοστάρ και τελικά θα ταξίδευε στη Βουδαπέστη για να τη γνωρίσει προσωπικά, να της δηλώσει τον έρωτά του και να της κάνει πρόταση γάμου· το δεύτερο είχε τίτλο *Τάνγκα* και θα ήταν ο πρώτος τόμος μιας σειράς αστυνομικών μυθιστορημάτων με πρωταγωνιστή έναν ντετέκτιβ που θα λεγόταν Χουάν Λουίς Μανγκεράθο· το τρίτο αφορούσε τον πατέρα μου και θα άρχιζε με μια σκηνή στην οποία τον είχα αναστήσει και καταβροχθίζαμε αυγά τηγανητά με τσορίθο και βατραχοπόδαρα στο El Figón, ένα εστιατόριο στο Κάθερες της νιότης του όπου είχαμε φάει οι δυο μας ουκ ολίγες φορές.

Επιχείρησα να γράψω τα τρία αυτά μυθιστορήματα· απέτυχα και στα τρία. Ώσπου μια μέρα η γυναίκα μου μου έδωσε ένα τελεσίγραφο: Είτε θα έκλεινα ραντεβού με ψυχαναλυτή είτε θα με χώριζε. Χρειάστηκα λίγο χρόνο μέχρι να επισκεφθώ τον ψυχαναλυτή που η ίδια μου είχε υποδείξει. Ήταν ένας κύριος φαλακρός, απόμακρος και ύπουλος, με μια προφορά που ήταν αδύνατον να την προσδιορίσεις

(άλλοτε έμοιαζε με χιλιανή ή μεξικάνικη, και άλλοτε με καταλανική ή και ρωσική), που τις πρώτες μέρες άλλο δεν έκανε παρά να με κατσαδιάζει που είχα πάει στο ιατρείο του έχοντας πια φτάσει στο μη περαιτέρω. Είχα περάσει όλη μου τη ζωή κοροϊδεύοντας τους ψυχαναλυτές και τις ψευδοεπιστημονικές φανφάρες τους, αλλά θα ήταν ψέματα να πω ότι εκείνες οι συνεδρίες δε μου χρησίμευσαν σε τίποτα· αν μη τι άλλο, μου πρόσφεραν ένα μέρος όπου μπορούσα να κλαίω γοερά. Επίσης θα ήταν ψέματα αν δεν ομολογούσα ότι, πάνω από μια φορά, λίγο έλειψε να σηκωθώ από το ντιβάνι και να παίξω μπουνιές με τον ψυχαναλυτή. Εκείνος από τη μεριά του προσπάθησε να με προσανατολίσει εξαρχής σε δύο συμπεράσματα. Το πρώτο ήταν πως αιτία όλων μου των δυστυχιών δεν ήταν το μη μυθοπλαστικό μυθιστόρημά μου, ή η πραγματική ιστορία μου, αλλά η μητέρα μου, γεγονός που εξηγεί γιατί έβγαινα συχνά από τη συνεδρία με τη διάθεση να τη στραγγαλίσω όταν την ξανάβλεπα. Το δεύτερο συμπέρασμα ήταν ότι η ζωή μου ήταν μια υποκριτική παρωδία κι εγώ ένας υποκριτής, ότι είχα επιλέξει τη λογοτεχνία για να ζήσω μια ζωή ελεύθερη, ευτυχισμένη και αληθινή, και ότι ζούσα μια ζωή ψεύτικη, υποδουλωμένη και δυστυχισμένη, ότι ήμουν ένας τύπος που παρίστανε τον συγγραφέα, που ξεγελούσε και εξαπατούσε τον κόσμο, ενώ στην πραγματικότητα δεν ήμουν παρά ένας απατεώνας.

Ώσπου τελικά το δεύτερο συμπέρασμα άρχισε να μου φαίνεται πιο πιθανό (και λιγότερο τετριμμένο) από το πρώτο. Κι έτσι θυμήθηκα τον Μάρκο· τον Μάρκο και μια πολύ παλιά συζήτηση για τον Μάρκο στην οποία με είχαν αποκαλέσει απατεώνα.

Εδώ πρέπει να γυρίσω μερικά χρόνια πίσω, ακριβώς στη στιγμή που αποκαλύφθηκε η υπόθεση Μάρκο και ξέσπασε

ένα σκάνδαλο που ο απόηχός του έφτασε στα πέρατα του κόσμου. Στην Καταλονία βέβαια, όπου ο Μάρκο είχε γεννηθεί και είχε ζήσει σχεδόν όλη του τη ζωή και ήταν πολύ δημοφιλής, η αποκάλυψη της απάτης του είχε προκαλέσει πολύ μεγαλύτερη αίσθηση απ' οπουδήποτε αλλού. Οπότε, για τον λόγο αυτό και μόνο, ήταν λογικό να ενδιαφερθώ κι εγώ. Αλλά εγώ δεν ενδιαφέρθηκα απλώς, το ρήμα «ενδιαφέρομαι» είναι ανεπαρκές. Αυτό που συνέβη σε εμένα είναι ότι όχι μόνο ενδιαφέρθηκα να μάθω όσα μπορούσα για την υπόθεση Μάρκο, αλλά αμέσως μου μπήκε η ιδέα να γράψω γι' αυτόν, θαρρείς κι ένιωσα ότι υπήρχε κάτι που μ' έδενε βαθιά με τον Μάρκο. Κι αυτό με ανησυχούσε, μου προκαλούσε ένα είδος ιλίγγου, έναν ακαθόριστο φόβο. Πάντως, όσο καιρό τα μέσα ασχολούνταν με το σκάνδαλο, καταβρόχθιζα όλα όσα γράφονταν για τον Μάρκο και, όταν έμαθα ότι κάποιοι κοντινοί μου άνθρωποι γνώριζαν ή είχαν γνωρίσει τον Μάρκο ή απλώς είχαν δείξει ενδιαφέρον για το πρόσωπο αυτό, τους κάλεσα να φάμε στο σπίτι μου και να μιλήσουμε για εκείνον.

Το τραπέζι έγινε στα μέσα Μαΐου του 2005, λίγο καιρό αφότου είχε ξεσπάσει το σκάνδαλο. Εκείνη την εποχή παρέδιδα μαθήματα στο Πανεπιστήμιο της Χερόνα και έμενα σε μια συνοικία στα περίχωρα της πόλης, σε μια μικρή μονοκατοικία με κήπο. Απ' όσο θυμάμαι, παρόντες στη συγκέντρωση, εκτός από τον γιο μου, τη γυναίκα μου και την Μπλάνκα, την αδελφή μου, ήταν και δύο συνάδελφοί μου από το Τμήμα Φιλολογίας, η Άννα Μαρία Γκαρθία και ο Σαβιέ Πλα. Η Μπλάνκα, η αδελφή μου, ήταν η μόνη που γνώριζε καλά τον Μάρκο, επειδή πριν από χρόνια είχαν συνυπάρξει στο διοικητικό συμβούλιο της FAPAC, μιας συνομοσπονδίας συλλόγων γονέων όπου επί πολλά χρόνια ήταν και οι δυο αντιπρόεδροι· η Μπλάνκα ως εκπρόσωπος του

συλλόγου γονέων της Χερόνα, και ο Μάρκο της Βαρκελόνης. Προς έκπληξη όλων μας, ενόσω τρώγαμε η Μπλάνκα μας περιέγραψε έναν γοητευτικό γεράκο, υπερδραστήριο, φιλάρεσκο και πνευματώδη, που πέθαινε να τραβάει πάνω του τα φώτα της δημοσιότητας, και, χωρίς να κάνει τον κόπο να κρύψει τη συμπάθεια που της ενέπνεε τότε ο μέγας απατεώνας, ο τρισκατάρατος, μας μίλησε για τα σχέδια, τις συναντήσεις, τα ανέκδοτα και τα ταξίδια που είχε μοιραστεί μαζί του. Η Άννα Μαρία και ο Σαβιέ δε γνώριζαν προσωπικά τον Μάρκο (ή ίσως απλώς να τον γνώριζαν κάπως επιφανειακά), αλλά είχαν κι οι δύο μελετήσει το Ολοκαύτωμα και την Εκτόπιση και φαίνονταν παθιασμένοι με την υπόθεση εξίσου μ' εμένα. Ο Σαβιέ, ένας νέος καθηγητής της καταλανικής λογοτεχνίας, μου είχε δανείσει διάφορα κείμενα σχετικά με τον Μάρκο, μεταξύ των οποίων υπήρχαν και δύο από τις πιο πλήρεις βιογραφίες που είχαν δημοσιευτεί γι' αυτόν, ενώ η Άννα Μαρία, μια πεπειραμένη ιστορικός που δεν είχε χάσει το υψηλό αίσθημα πολιτικής ευθύνης με το οποίο διαπαιδαγωγούνταν οι διανοούμενοι της γενιάς της, είχε φίλους και γνωστούς στην Amical de Mauthausen, την ένωση εκτοπισθέντων στην οποία προήδρευε ο Μάρκο, και είχε παρευρεθεί στο Μαουτχάουζεν, λίγες μέρες προτού ξεσπάσει η υπόθεση Μάρκο, στους εορτασμούς της εξηκοστής επετείου από την απελευθέρωση των ναζιστικών στρατοπέδων, όπου πληροφορήθηκε την ξαφνική είδηση της ανακάλυψης της απάτης του Μάρκο και είχε δειπνήσει με τον Μπενίτο Μπερμέχο, τον ιστορικό που είχε κάνει την αποκάλυψη. Απ' όσο θυμάμαι, εκείνο το απογευματάκι, όταν μιλούσαμε για τον Μάρκο στον κήπο του σπιτιού μου, ο Σαβιέ κι εγώ ήμασταν μάλλον αμήχανοι· η Μπλάνκα ήταν κι εκείνη κάπως αμήχανη, αλλά φαινόταν και να το διασκεδάζει (αν και κάθε τόσο προσπαθούσε να το κρύβει, ίσως

για να μη μας εξοργίσει)· η Άννα Μαρία ήταν απλώς αγανακτισμένη. Επαναλάμβανε επίμονα ότι ο Μάρκο ήταν ένας ξεδιάντροπος παλιάνθρωπος, ένας ψυχαναγκαστικός ψεύτης χωρίς ενδοιασμούς, που είχε κοροϊδέψει όλον τον κόσμο και πάνω απ' όλους τα θύματα του πιο ειδεχθούς εγκλήματος της ιστορίας. Κάποια στιγμή, σαν να είχε συνειδητοποιήσει ξάφνου κάτι αληθινά τραγικό, η Άννα Μαρία μου είπε, καρφώνοντας το βλέμμα της πάνω μου:

«Για μια στιγμή... Πες μου κάτι, Χαβιέρ, γιατί οργάνωσες αυτό το τραπέζι; Γιατί ενδιαφέρεσαι για τον Μάρκο; Δεν πιστεύω να σκέφτεσαι να γράψεις γι' αυτόν;».

Αυτές οι τρεις κοφτές ερωτήσεις με έπιασαν εξαπίνης και δεν ήξερα τι να απαντήσω· από τη σιωπή μ' έβγαλε η ίδια η Άννα Μαρία.

«Κοίτα, Χαβιέρ» με προειδοποίησε, πολύ σοβαρή. «Αυτό που πρέπει να κάνεις με τον Μάρκο είναι να τον ξεχάσεις. Είναι η καλύτερη τιμωρία γι' αυτό το τέρας της ματαιοδοξίας». Κι αμέσως πρόσθεσε, χαμογελώντας: «Οπότε καλύτερα ας μην ξαναμιλήσουμε γι' αυτόν, ας αλλάξουμε θέμα».

Δε θυμάμαι αν αλλάξαμε θέμα (νομίζω πως ναι, αν και μόνο για λίγο· πολύ γρήγορα ο Μάρκο επικράτησε ξανά), θυμάμαι όμως πως δεν τόλμησα να παραδεχτώ δημοσίως ότι η διαίσθηση της Άννα Μαρία ήταν σωστή και ότι σκεφτόμουν να γράψω για τον Μάρκο· ούτε τόλμησα να εξηγήσω στην ιστορικό ότι, αν τελικά έγραφα για τον Μάρκο, δε θα το έκανα για να μιλήσω για εκείνον, αλλά για να προσπαθήσω να τον καταλάβω, για να προσπαθήσω να καταλάβω γιατί είχε κάνει αυτό που είχε κάνει. Μερικές μέρες αργότερα (ή ίσως να ήταν την ίδια μέρα) διάβασα στην εφημερίδα *El País* κάτι που μου θύμισε τη συμβουλή ή την προειδοποίηση της Άννα Μαρία. Ήταν μια επιστολή προς τον διευθυντή της εφημερίδας, υπογεγραμμένη από κάποια κυ-

ρία Τερέζα Σάλα, κόρη ενός εκτοπισθέντα στο Μαουτχάουζεν και μέλος της Amical de Mauthausen. Δεν ήταν η επιστολή μιας γυναίκας αγανακτισμένης, αλλά μιας γυναίκας μάλλον συγκλονισμένης και ενοχλημένης. Η επιστολή έλεγε: «Δε νομίζω ότι οφείλουμε να καταλάβουμε τους λόγους της απάτης του κυρίου Μάρκο». Επίσης έλεγε: «Το να καθόμαστε και να ψάχνουμε δικαιολογίες για τη συμπεριφορά του σημαίνει ότι δεν καταλαβαίνουμε, ότι υποτιμούμε την κληρονομιά των εκτοπισθέντων», κι επίσης: «Ο κύριος Μάρκο θα πρέπει να μάθει να ζει από εδώ και στο εξής ατιμασμένος».

Αυτό έλεγε η Τερέζα Σάλα στην επιστολή της. Ακριβώς το αντίθετο απ' ό,τι σκεφτόμουν εγώ. Εγώ σκεφτόμουν ότι η πιο σημαντική υποχρέωσή μας είναι να καταλάβουμε. Να καταλάβουμε φυσικά δε σημαίνει να συγχωρήσουμε ή, όπως έλεγε η Τερέζα Σάλα, να δικαιολογήσουμε, για την ακρίβεια μάλιστα σημαίνει το αντίθετο. Ο στοχασμός και η τέχνη, σκεφτόμουν, προσπαθούν να εξερευνήσουν τι είμαστε, αποκαλύπτοντας την απέραντη, αμφίσημη και αντιφατική ποικιλία μας, χαρτογραφώντας έτσι τη φύση μας: Ο Σαίξπηρ, ο Ντοστογέφσκι, σκεφτόμουν, φωτίζουν τους ηθικούς λαβυρίνθους μέχρι τις πιο κρυφές γωνιές τους, αποδεικνύουν ότι ο έρωτας είναι ικανός να οδηγήσει στη δολοφονία ή την αυτοκτονία και καταφέρνουν να αισθανόμαστε συμπόνια για τους ψυχοπαθείς και τους κακούργους· είναι καθήκον μας, σκεφτόμουν, επειδή το καθήκον της τέχνης (ή του στοχασμού) συνίσταται στο να μας αποδείξει την πολυπλοκότητα της ύπαρξης ώστε να γίνουμε πιο πολύπλοκοι, συνίσταται στο να αναλύει πώς λειτουργεί το κακό για να μπορούμε να το αποφύγουμε, ακόμη και το καλό για να μπορέσουμε ίσως να το μάθουμε. Όλα αυτά σκεφτόμουν, αλλά η επιστολή της Τερέζα Σάλα πρόδιδε μια θλίψη που

με συγκίνησε· επίσης θυμήθηκα ότι στον επίλογο της *Ανακωχής* ο Πρίμο Λέβι, αναφερόμενος στο Άουσβιτς και στην εμπειρία του από το Άουσβιτς, έγραφε: «Ίσως να μην πρέπει να καταλάβουμε αυτό που συνέβη, δεδομένου ότι καταλαβαίνω σημαίνει σχεδόν δικαιολογώ». Καταλαβαίνω σημαίνει άραγε δικαιολογώ; αναρωτιόμουν πριν από χρόνια, τότε που διάβασα τη φράση του Λέβι, και το ίδιο αναρωτιόμουν και τώρα που διάβασα την επιστολή της Τερέζα Σάλα. Δεν είναι μάλλον υποχρέωσή μας; Δεν είναι απαραίτητο να προσπαθήσουμε να καταλάβουμε όλη τη συγκεχυμένη ποικιλία της πραγματικότητας, από την πιο ευγενή πτυχή της έως την πιο αχρεία; Ή μήπως αυτή η καθολική επιταγή δεν ίσχυε για το Ολοκαύτωμα; Μήπως είχα άδικο και δε χρειαζόταν να προσπαθήσουμε να καταλάβουμε το ακραίο κακό, και πολύ λιγότερο έναν άνθρωπο σαν τον Μάρκο, που είχε εξαπατήσει όλο τον κόσμο χρησιμοποιώντας το ακραίο κακό;

Αυτές οι ερωτήσεις εξακολουθούσαν να με τριβελίζουν μία εβδομάδα αργότερα, όταν σ' ένα φιλικό δείπνο με αποκάλεσαν απατεώνα, όπως θα θυμόμουν χρόνια αργότερα, τότε που ο ψυχαναλυτής μου με είχε οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι ήμουν απατεώνας. Ήταν ένα δείπνο στο σπίτι του Μάριο Βάργκας Λιόσα, στη Μαδρίτη. Σε αντίθεση με το τραπέζι που είχα κάνει στο σπίτι μου, εκείνη η συνάντηση δεν είχε οργανωθεί για να μιλήσουμε για τον Μάρκο, αλλά αναπόφευκτα καταλήξαμε να μιλάμε γι' αυτόν. Λέω «αναπόφευκτα» όχι μόνο επειδή οι παρευρισκόμενοι —τέσσερις άνθρωποι όλοι κι όλοι, εκτός από τον Βάργκας Λιόσα και τη γυναίκα του, την Πατρίσια— είχαμε παρακολουθήσει, άλλος με μεγαλύτερη κι άλλος με μικρότερη προσοχή, την υπόθεση, αλλά και επειδή ο οικοδεσπότης μας μόλις είχε δημοσιεύσει ένα άρθρο στο οποίο χαιρέτιζε ειρωνικά το

ιδιοφυές ταλέντο του απατεώνα Μάρκο και τον καλωσόριζε στη συντεχνία των παραμυθάδων. Δεδομένου ότι η ειρωνεία δεν είναι το φόρτε των φαρισαίων (ή δεδομένου ότι ο φαρισαίος εκμεταλλεύεται κάθε ευκαιρία για να εξοργιστεί, επιδεικνύοντας τη δήθεν αρετή του και αποδίδοντας δήθεν αμαρτήματα στους υπολοίπους), ορισμένοι φαρισαίοι είχαν απαντήσει έξαλλοι στο άρθρο του Βάργκας Λιόσα, θαρρείς και στο κείμενό του επικροτούσε τα ψέματα του μεγάλου απατεώνα, οπότε είναι πολύ πιθανό, όταν αποφάγαμε, η συζήτηση να οδηγήθηκε στον Μάρκο με αφορμή αυτή την τεχνητή πολεμική. Όπως και να 'χει, για αρκετή ώρα μιλούσαμε για τον Μάρκο, για το απίστευτο ταλέντο του στο ψεύδος και την προσποίηση, για τον Μπενίτο Μπερμέχο και για την Amical de Mauthausen· θυμάμαι επίσης ότι μιλήσαμε για ένα άρθρο του Κλάουντιο Μάγκρις, το οποίο είχε δημοσιευτεί στην *Corriere della Sera*, με τίτλο «Ο ψεύτης που λέει την αλήθεια», στο οποίο αναφέρονταν και αμφισβητούνταν κάποιες παρατηρήσεις του Βάργκας Λιόσα για τον Μάρκο. Φυσικά εγώ επωφελήθηκα της ευκαιρίας για να διηγηθώ όσα είχα ανακαλύψει για την υπόθεση χάρη στον Σαβιέ, την Άννα Μαρία και την αδελφή μου την Μπλάνκα, ώσπου κάποια στιγμή ο Βάργκας Λιόσα διέκοψε τα λεγόμενά μου.

«Μα, Χαβιέρ!» αναφώνησε ξάφνου ταραγμένος, με τα μαλλιά ανάστατα, δείχνοντας με τα χέρια του προς εμένα με μια επιτακτική κίνηση. «Πώς και δεν το έχεις συνειδητοποιήσει ακόμα; Ο Μάρκο είναι ένας από τους ήρωές σου! Πρέπει να γράψεις γι' αυτόν!»

Το ένθερμο σχόλιο του Βάργκας Λιόσα με κολάκευσε, αλλά, για κάποιο λόγο τον οποίο τότε δεν κατάλαβα, επίσης με ενόχλησε· για να κρύψω την αμήχανη ικανοποίησή μου, συνέχισα λέγοντας ότι ο Μάρκο δεν ήταν γοητευτικός μόνο

ως προσωπικότητα, αλλά και για όσα αποκάλυπτε για τους υπολοίπους.

«Είναι σαν να έχουμε όλοι κάτι από τον Μάρκο» άκουσα τον εαυτό μου να λέει ενθουσιασμένος. «Σαν να είμαστε όλοι λιγάκι απατεώνες».

Σώπασα και, ίσως επειδή κανείς δεν ήξερε πώς να ερμηνεύσει τη δήλωσή μου, έγινε μια παράξενη σιωπή, αρκετά μεγάλη. Και τότε ήταν που συνέβη. Ανάμεσα στους συνδαιτυμόνες σ' εκείνο το δείπνο ήταν και ο Ιγνάθιο Μαρτίνεθ ντε Πισόν, ένας φίλος μου συγγραφέας, γνωστός στους γνωστούς του για την τρομερή αραγονέζικη ειλικρίνειά του, ο οποίος ξάφνου έσπασε τα μάγια μ' ένα ολέθριο σχόλιο:

«Ναι, και κυρίως εσύ».

Όλοι γέλασαν. Κι εγώ επίσης, αλλά λιγότερο. Ήταν η πρώτη φορά στη ζωή μου που με αποκαλούσαν απατεώνα· αν και δεν ήταν η πρώτη που με συσχέτιζαν με τον Μάρκο. Λίγες μέρες αφότου είχε αποκαλυφθεί το σκάνδαλο του Μάρκο, είχα διαβάσει στην εφημερίδα *El Punt* (ή σε μια ιστοσελίδα ειδήσεων της εφημερίδας *El Punt*) ένα άρθρο στο οποίο επίσης με ανέφεραν σε σχέση με τον Μάρκο. Ο τίτλος του ήταν «Ψεύδη» και το υπέγραφε η Σίλβια Μπαρρόσο. Στο άρθρο αυτό η συγγραφέας έλεγε ότι η υπόθεση Μάρκο την είχε καταλάβει εξαπίνης τη στιγμή που διάβαζε το τέλος ενός μυθιστορήματός μου, στο οποίο ο αφηγητής ανακοινώνει την απόφασή του να «λέει ψέματα για όλα, μόνο και μόνο για να αφηγείται καλύτερα την αλήθεια». Έλεγε ακόμη ότι συνήθιζα να εξερευνώ στα βιβλία μου τα όρια ανάμεσα στο ψεύδος και την αλήθεια, και ότι κάποτε με είχε ακούσει να λέω ότι «για να φτάσεις στην αλήθεια, πρέπει να ψεύδεσαι». Αναρωτήθηκα αν η Μπαρρόσο με ταύτιζε με τον Μάρκο. Αν υπαινισσόταν ότι ήμουν κι εγώ ψεύτης, ένας απατεώνας. Όχι, ευτυχώς, επειδή στη συνέχεια

πρόσθετε: «Η διαφορά ανάμεσα στον Θέρκας και τον Μάρκο είναι ότι ο μυθιστοριογράφος έχει άδεια να ψεύδεται». Και ο Πισόν; αναρωτήθηκα σιωπηλά εκείνη τη βραδιά στο σπίτι του Βάργκας Λιόσα. Να αστειευόταν άραγε κι εκείνος απλώς και μόνο για να μας κάνει να γελάσουμε και να δώσει μια διέξοδο στη συζήτηση, ή μήπως το αστείο του πρόδιδε την ανικανότητά του να κρύψει την αλήθεια πίσω από το πέπλο των αποκαλούμενων καλών τρόπων; Και ο Βάργκας Λιόσα; Τι να εννοούσε άραγε όταν είπε ότι ο Μάρκο είναι ένας από τους ήρωές μου; Να πίστευε άραγε και ο Βάργκας Λιόσα ότι ήμουν απατεώνας; Γιατί είχε πει ότι έπρεπε να γράψω για τον Μάρκο; Μήπως επειδή πίστευε ότι κανείς δεν μπορεί να γράψει καλύτερα για έναν απατεώνα από έναν άλλο απατεώνα;

Όταν τελείωσε το δείπνο και πήγα στο ξενοδοχείο μου, πέρασα ώρες ολόκληρες στριφογυρίζοντας στο κρεβάτι. Σκεφτόμουν τον Πισόν και τη Σίλβια Μπαρρόσο. Σκεφτόμουν την Άννα Μαρία Γκαρθία, την Τερέζα Σάλα και τον Πρίμο Λέβι και αναρωτιόμουν αν, δεδομένου ότι καταλαβαίνω σημαίνει σχεδόν δικαιολογώ, είχε κανείς το δικαίωμα να προσπαθήσει να καταλάβει τον Ενρίκ Μάρκο, κι έτσι να δικαιολογήσει το ψέμα του και να θρέψει τη ματαιοδοξία του. Αναλογίστηκα ότι ο Μάρκο είχε πει ήδη αρκετά ψέματα, και συνεπώς δεν μπορούσε κανείς πια να φτάσει στην αλήθεια του μέσω της μυθοπλασίας αλλά μόνο μέσω της αλήθειας, μέσω ενός μη μυθοπλαστικού μυθιστορήματος ή μιας πραγματικής ιστορίας απαλλαγμένης από κάθε επινόηση και φαντασία, και ότι το να επιχειρήσει κανείς να γράψει ένα βιβλίο με την ιστορία του Μάρκο ήταν ένας στόχος καταδικασμένος στην αποτυχία· πρώτα πρώτα επειδή, όπως θυμήθηκα ότι είχε γράψει ο Βάργκας Λιόσα, «την αληθινή ιστορία του Μάρκο πιθανότατα να μην τη μάθουμε ποτέ»

(«ποτέ δε θα μάθουμε την ενδόμυχη αλήθεια του Ενρίκ Μάρκο, την ανάγκη του να επινοήσει μια ζωή» είχε επίσης γράψει ο Κλάουντιο Μάγκρις), κι έπειτα επειδή θυμήθηκα μια παραδοξολογία του Φερνάντο Αρραμπάλ που έλεγε: «Η ιστορία του ψεύτη. Ο ψεύτης δεν έχει ιστορία. Κανείς δε θα τολμούσε να αφηγηθεί το χρονικό του ψέματος ούτε να το προτείνει σαν μια αληθινή ιστορία. Πώς να την αφηγηθείς δίχως να πεις ψέματα;». Οπότε ήταν αδύνατον να αφηγηθώ την ιστορία του Μάρκο· ή, αν μη τι άλλο, ήταν αδύνατον να την αφηγηθώ δίχως να πω ψέματα. Οπότε γιατί να την αφηγηθώ; Γιατί να προσπαθήσω να γράψω ένα βιβλίο που δεν μπορούσε να γραφτεί; Γιατί να καταπιαστώ με ένα ανέφικτο εγχείρημα;

Εκείνη τη βραδιά αποφάσισα να μην το γράψω αυτό το βιβλίο. Κι όταν το αποφάσισα, παρατήρησα ότι έφυγε ένα βάρος από πάνω μου.

2

Η μητερα του ήταν τρελή. Λεγόταν Ενρικέτα Μπάτλιε Μουλίνς και, παρότι ο Μάρκο πάντα πίστευε ότι είχε γεννηθεί στην Μπρέδα, ένα ήσυχο χωριουδάκι στην οροσειρά Μουντσένυ, στην πραγματικότητα ήταν από τη Σαβαδέλι, μια βιομηχανική πόλη κοντά στη Βαρκελόνη. Μπήκε στο φρενοκομείο γυναικών του Σαν Μπόι ντε Λιουμπρεγάτ στις 29 Ιανουαρίου του 1921. Σύμφωνα με τον φάκελό της, που υπάρχει ακόμη στο φρενοκομείο, είχε τρεις μήνες που είχε χωρίσει με τον άντρα της, ο οποίος την κακοποιούσε· σύμφωνα με τον ίδιο φάκελο, στο διάστημα αυτό κέρδιζε τη ζωή της κάνοντας οικιακές εργασίες από σπίτι σε σπίτι.

Ήταν τριάντα δύο χρονών και επτά μηνών έγκυος. Όταν οι γιατροί την εξέτασαν, βρισκόταν σε σύγχυση, αντίφασκε, κατατρυχόταν από ιδέες καταδίωξης. Η πρώτη διάγνωση έλεγε «Παραλήρημα καταδίωξης με εκφυλιστικά φαινόμενα», το 1930 άλλαξαν τη διάγνωση σε «πρώιμη άνοια», αυτό που σήμερα ονομάζουμε σχιζοφρένεια. Στην πρώτη σελίδα του φακέλου υπάρχει μια φωτογραφία της, βγαλμένη ίσως την ημέρα της εισαγωγής της. Βλέπουμε μια γυναίκα με μαύρα, ίσια μαλλιά, πολύ έντονα χαρακτηριστικά, πλούσιο στόμα και πεταχτά μήλα· τα σκούρα μάτια της δεν κοιτάζουν στη φωτογραφική μηχανή, αλλά όλο της το είναι ακτινοβολεί τη μελαγχολική και σκοτεινή ομορφιά μιας

Manicomio de Señoras de San Baudilio de Llobregat

4.271-A

HOJA CLÍNICA CORRESPONDIENTE AL EXPEDIENTE NÚM.

Registrada en el libro clínico al núm.

Entrada 7 Cultivos nega.

ENTRADA

Día 29 de Enero de 19 21

A petición de l Ayunto de Barcelona m con cepto de observacion Dpn. Prov. de Barcelona.

SALIDA

Día 23 de Febrero de 19 21

Por Defunción

DATOS INDIVIDUALES

Doña Enriqueta Batlle Molins de 32 años, natural de Sabadell provincia de Barcelona vecina de provincia de de profesión estado civil casada

τραγικής ηρωίδας· φοράει ένα μαύρο πλεχτό πουλόβερ και καλύπτει την πλάτη, τους ώμους και την αγκαλιά της μ' ένα σάλι που το κρατάει με τα χέρια της στο ύψος της κοιλιάς της, σαν να θέλει να κρύψει την ολοφάνερη εγκυμοσύνη της ή σαν να προστατεύει το αγέννητο παιδί της. Αυτή η γυναίκα δεν ξέρει ότι δε θα ξαναβγεί από εκεί και ότι ο κόσμος μόλις την εγκατέλειψε στην τύχη της, φυλακίζοντάς τη για να χαθεί μια για πάντα στην τρέλα της.

Δεν υπάρχει λιγότερο δραματικός τρόπος για να το πούμε. Τα τριάντα πέντε χρόνια που πέρασε στο φρενοκομείο η μητέρα του Μάρκο, ζήτημα είναι αν οι γιατροί την εξέτασαν είκοσι πέντε φορές (ο κανόνας ήταν μια επίσκεψη τον χρόνο, αλλά αμέσως μετά την εισαγωγή της πέρασαν οκτώ

χρόνια χωρίς καμία επίσκεψη) και η μοναδική αγωγή που της χορηγούνταν ήταν να την υποχρεώνουν να εργάζεται στο πλυντήριο, «με καλά αποτελέσματα», όπως διευκρινίζει ένας από τους γιατρούς που την παρακολουθούσε. Υπάρχουν πολλά σχόλια σαν αυτό· παρότι δεν είναι όλα τόσο κυνικά, είναι όλα σύντομα, αφηρημένα και θλιβερά. Στην αρχή διαπιστώνεται η καλή σωματική κατάσταση της ασθενούς, αλλά επίσης ο εγωκεντρισμός της, οι παραισθήσεις της (κυρίως οι ακουστικές παραισθήσεις της), τα περιστασιακά βίαια ξεσπάσματά της· ύστερα σιγά σιγά η επιδείνωση είναι επίσης σωματική και, κατά τα τέλη της δεκαετίας του '40, τα σχόλια περιγράφουν απλώς μια καταβεβλημένη γυναίκα που έχει χάσει εντελώς την έννοια του προσανατολισμού, τη μνήμη της και κάθε στοιχείο της ταυτότητάς της, μια γυναίκα που έχει περιπέσει σε κατατονική κατάσταση. Πέθανε στις 23 Φεβρουαρίου του 1956, σύμφωνα με τον φάκελό της, λόγω μιας angor pectoris. Μέχρι και η διάγνωση ήταν λανθασμένη: Κανείς δεν πεθαίνει από στηθάγχη· το πιο πιθανό είναι να πέθανε από οξύ έμφραγμα του μυοκαρδίου.

Η μητέρα του Μάρκο τον γέννησε στο φρενοκομείο, κατά τα λεγόμενά του, στις 14 Απριλίου, μια ημερομηνία που επίσης αναφέρεται στην ταυτότητα και το διαβατήριό του. Αλλά είναι μια ημερομηνία ψευδής· από εδώ αρχίζει η μυθοπλασία του Μάρκο, από την πρώτη μέρα που ήρθε στον κόσμο αυτό. Στην πραγματικότητα, σύμφωνα με τον φάκελο της μητέρας του και το πιστοποιητικό γέννησής του, ο Μάρκο γεννήθηκε στις 12 Απριλίου, δύο μέρες πριν από την ημερομηνία που ισχυριζόταν ο ίδιος από κάποια στιγμή της ζωής του κι ύστερα. Γιατί είπε ψέματα, γιατί άλλαξε την ημερομηνία γέννησής του; Η απάντηση είναι απλή: Επειδή αυτό θα του επέτρεπε, από κάποια στιγμή της ζωής του κι ύστερα, να αρχίζει τις ομιλίες, τους λόγους και τα μαθήμα-

τα βιωματικής ιστορίας που έδινε λέγοντας: «Ονομάζομαι Ενρίκ Μάρκο και γεννήθηκα στις 14 Απριλίου του 1921, δέκα χρόνια ακριβώς πριν από την ανακήρυξη της Δεύτερης Ισπανικής Δημοκρατίας», γεγονός που του επέτρεπε στη συνέχεια να παρουσιάζεται, σιωπηρά ή ρητά, ως ένα θεόσταλτο άτομο που είχε γνωρίσει από πρώτο χέρι τα μεγάλα γεγονότα του αιώνα και είχε διασταυρωθεί με τους κυριότερους πρωταγωνιστές τους, ως η επιτομή, το σύμβολο ή η ίδια η προσωποποίηση της ιστορίας της χώρας του, αφού στο κάτω κάτω η προσωπική του βιογραφία ήταν μια ακριβής αντανάκλαση της συλλογικής βιογραφίας της Ισπανίας. Ο Μάρκο ισχυρίζεται ότι ο σκοπός του ψεύδους του ήταν καθαρά διδακτικός, αλλά είναι πολύ δύσκολο να μην το θεωρήσει κανείς ως ένα κλείσιμο του ματιού στον κόσμο, ως έναν ξεκάθαρο τρόπο να υπονοήσει ότι, συνδυάζοντας τη γέννησή του με μια ημερομηνία αποφασιστική για την ιστορία της χώρας του, οι ουρανοί ή η τύχη ανήγγειλαν ότι εκείνος ο άνθρωπος ήταν προορισμένος να καθορίσει την ιστορία της χώρας του.

Από τον φάκελο του φρενοκομείου του Σαν Μπόι γνωρίζουμε και κάτι ακόμη — ότι την επομένη του τοκετού της η μητέρα του Μάρκο είδε να της αρπάζουν από τα χέρια τον γιο και να τον παραδίδουν στον σύζυγό της, στον άντρα από τον οποίο το είχε σκάσει επειδή την κακοποιούσε, ή επειδή νόμιζε ότι την κακοποιούσε. Ξαναείδε άραγε ποτέ ο Μάρκο τη μητέρα του; Λέει πως ναι. Λέει ότι, όταν ήταν μικρός, μια αδελφή του πατέρα του, η θεία Κατερίνα —η γυναίκα που τον θήλασε, επειδή είχε χάσει τον γιο της λίγες εβδομάδες πριν από τη γέννηση του Μάρκο—, τον πήγαινε να τη δει μια ή δυο φορές τον χρόνο. Λέει ότι τις θυμάται πολύ καλά αυτές τις επισκέψεις. Λέει ότι περίμεναν με τη θεία Κατερίνα σε μια μεγάλη αίθουσα με γυμνούς και λευκούς

τοίχους, μαζί με τους συγγενείς των άλλων ασθενών, να βγει η μητέρα του. Λέει ότι ύστερα από λίγο η μητέρα του έβγαινε από την αίθουσα των πλυντηρίων και ότι φορούσε μια ρόμπα με μπλε και άσπρες ρίγες, και ότι το βλέμμα της ήταν χαμένο. Λέει ότι της έδινε ένα φιλί, αλλά ότι εκείνη ποτέ δεν του το ανταπέδιδε, και ότι σε γενικές γραμμές δεν του απηύθυνε τον λόγο, ούτε σε εκείνον ούτε στη θεία Κατερίνα ούτε σε κανέναν. Λέει ότι συχνά μιλούσε μόνη της και ότι σχεδόν πάντα μιλούσε για εκείνον, λες και δεν τον είχε μπροστά της, λες και τον είχε χάσει. Λέει ότι θυμάται τη θεία του την Κατερίνα, όταν εκείνος ήταν πια δέκα ή έντεκα χρονών, να λέει στη μητέρα του δείχνοντάς τον: «Κοίτα τι ωραίο γιο έχεις, Ενρικέτα. Λέγεται Ενρίκε, σαν εσένα». Και λέει ότι θυμάται τη μητέρα του να σφίγγει με δύναμη τα χέρια της και να απαντάει: «Ναι, ναι, αυτό το παιδί είναι πολύ όμορφο, αλλά δεν είναι ο γιος μου», και λέει ότι είχε προσθέσει δείχνοντας ένα άλλο παιδί, δύο ή τριών χρονών, που έτρεχε πέρα δώθε μέσα στην αίθουσα: «Ο γιος μου πρέπει να είναι σαν αυτό το παιδάκι». Και λέει επίσης ότι τότε δεν την καταλάβαινε, αλλά με τα χρόνια κατάλαβε ότι η μητέρα του το έλεγε αυτό επειδή δεν τον θυμόταν παρά μόνο σαν ένα παιδάκι δύο ή τριών ετών, τότε που ακόμη διατηρούσε ένα ίχνος διαύγειας. Λέει ότι καμιά φορά τής πήγαινε φαγητό σε ένα μεταλλικό δοχείο και ότι πού και πού κατάφερνε να ανταλλάξει μερικές φράσεις μαζί της. Λέει ότι μια μέρα, αφού η μητέρα του έφαγε το φαγητό που της είχε πάει, του είπε ότι δούλευε σκληρά στα πλυντήρια και ότι ήταν μια δυσάρεστη δουλειά, αλλά δεν την ένοιαζε επειδή της είχαν πει ότι, αν δούλευε σκληρά, θα της έφερναν πίσω τον γιο της. Λέει ότι δε θυμάται πότε σταμάτησε να πηγαίνει να βλέπει τη μητέρα του. Λέει ότι πιθανότατα να συνέβη όταν σταμάτησαν να τον πηγαίνουν οι θείοι του, ίσως

μόλις έφτασε στην εφηβεία, όταν μαινόταν ο πόλεμος πια, ίσως και νωρίτερα. Λέει ότι, όπως και να 'χει, δεν ξαναβρέθηκε μαζί της, δεν αισθάνθηκε ποτέ ξανά την παραμικρή επιθυμία να τη δει, δεν τον απασχολούσε καθόλου, την ξέχασε διά παντός. (Αυτό δεν είναι εντελώς αληθές. Πολλά χρόνια αργότερα η πρώτη γυναίκα του Μάρκο είπε στην Άνα Μαρία, την κόρη της, ότι, όταν παντρεύτηκαν με τον Μάρκο, τον είχε πείσει να πάνε να δουν τη μητέρα του στο τρελοκομείο· επίσης της είπε ότι την είχαν δει δυο φορές, και ότι απ' αυτές τις επισκέψεις το μόνο που θυμάται είναι ότι η γυναίκα αυτή απέπνεε μια διαπεραστική μυρωδιά χλωρίνης και ότι δεν είχε αναγνωρίσει τον γιο της.) Ο Μάρκο λέει ότι γνωρίζει πως η μητέρα του πέθανε στα μέσα της δεκαετίας του '50, αλλά ότι δε θυμάται να είχε παρευρεθεί στην κηδεία της. Λέει ότι τώρα δεν καταλαβαίνει πώς μπόρεσε να την εγκαταλείψει σ' ένα φρενοκομείο για περισσότερο από τριάντα χρόνια, ούτε πώς μπόρεσε να την αφήσει να πεθάνει μόνη, αν και προσθέτει ότι πολλά πράγματα από εκείνη την εποχή δεν τα καταλαβαίνει. Λέει ότι τώρα σκέφτεται πολύ τη μητέρα του και ότι καμιά φορά τη βλέπει στα όνειρά του.